

The Choice – Philosophical and Psychoanalytic Dimensions
Изборът – философски и психоаналитични измерения

ИЗБОРЪТ НА НОВИЯ НОМО CREABILIS

Изборът между формалното, неформалното и информалното

Таня Желязкова – Тея
Съюз на учените в България

Резюме. Изборът е вътрешна битка, която разпъва разума на кръст и го поставя на изпитание да приема или отхвърля, да съхранява или изменя.

Тенденцията към персонализиране на антиглобалния личен свят чрез индивидуализация и информализация на битието поставя човека в перманентен избор винаги, навсякъде и във всичко.

За разлика от формалното и неформалното, информалното е неподредено, неструктурирано, неситуирано, несертифицирано и дори не е пре-подавано, а е разменяно. Информалното е тази съществена част от трихотомията формално, неформално и информално, която, противопоставяйки се на останалите две, води до поражение на избора, тъй като той се основава на различието.

Разгледани са формалното, неформалното и информалното при икономиката, труда и средата по критериите ситуираност, подреденост, структурираност и сертифицируемост, за да се илюстрират възможностите за избори на новия Номо creabilis.

Новият Номо creabilis има поне две нива на избор: да избира между формалното, неформалното и информалното, за да постига своите житейски цели и потребности в социума, или да избира свободно в полето на информалното, ръководен от своите лични желания, мечти и стремежи, за да бъде, да е Homo creabilis.

Keywords: Formal, non-formal, informal, Educational triad, Informal epistemology, Homo creabilis.

Изборът е най-постоянното състояние на човешкия дух, освободил се от идеята, че всичко е предопределено. Дори в предопределеното има избор – между живота и смъртта. Единствено смъртта може да сложи точка на изборите, които човек прави в живота си. Според класическата наука само родителите и мястото на раждането си не можем да избираме. Според непризнати духовни учения и това избираме.

Можем да не осъзнаваме, че избираме, и въпреки това да имаме неосъзнат избор – сяко подчинение на случващото се или отказ от избор. В повечето случаи обаче изборът е осъзнат и той е между риска и сигурността.

За целите на настоящата разработка възприемаме избора като вътрешна битка, която разпъва разума на кръст и го поставя на изпитание да приема или

отхвърля, да съхранява или да изменя.

Изборите винаги се определят от контекста. Нашият свят е предзададен да бъде дихотомен и изборът е улеснен между две възможности. Дихотомиите са полюсни структури и състояния, разпънати между плюса и минуса. Тази дихотомия е отразена и в езика, чрез който описваме, изследваме и разбираме света.

Християнската доктрина обаче избягва противоположностите на дихотомията, като влага в концепцията си Светата Троица – Бог Отец, Бог Слово, въплътен в Иисус Христос, и Бог Свети Дух. Това е класически пример на трихотомия (изкуствено конструирана дума в първата половина на XIX век по образа на дихотомия). С това се преодоляват негативите на дихотомиите като крайности и полюсни състояния или алтернативи. Трихотомиите са уравновесени структури на допълване и хармония, на заедност с плюса и минуса.

Изборът не е само между полярни категории, въпреки че те го провокират (дихотомиите). По-сложен е изборът при трихотомиите. Още по-усложнен става той при политомии (деление на понятието на повече от три члена), когато трябва да се избира между поливариантни възможности, породени от предизвикателствата на времето в началото на новото хилядолетие: постоянните технологични иновации; икономиката на знанието, подчинена на branding културата; мултинационалността на обществата, съчетана с кризата на ценностите; изоставането на философско осмисляне от темповете на ставащото „ad hoc“.

Философията разполага със своите изключителни постижения през последните два века в осмислянето на избора през призмата на постиженията на всепризнати майстори на философския анализ от различни гледни точки: от религиозно-мистичното учение на Сьорен Киркегор (1813 – 1855) през „волята за власт“ на Фридрих Ницше (1844 – 1900) и херменевтичната феноменология на Мартин Хайдегер (1889 – 1976) до екзистенциализма на Жан-Пол Сартр (1905 – 1980). Всеки от тях е направил своя съществен принос в издирването на онези съществени причини, които предопределят, провокират и провеждат нашите избори като израз на личната свобода и отговорността, в резултат на които човекът се превръща в сбор от своите избори.

Но днес се налага нов прочит на основните философски идеи и тяхното преосмисляне от гледна точка на потребностите на новата мисловност (Уотсън, 2005), чиято основна задача не е поддържане на борбата на идеи, а логическо следване на тяхното синхронизиране от различни гледни точки, доминиращи за всеки конкретен случай. „Съвременният проблем е философията да стане достъпна, всекидневна да се зарази с термини и представи на метафизиката“ (Богданов, 1998: 8). Всяко време трябва да открива своя смисъл, поставяйки въпроса за битието, напоено с постоянни малки и големи избори.

Конвенционалната философия, която си служи със „стандартни“ мисловни конструкти, трудно може да обхване нестандартността на ставащото „тук“ и

„сега“. Не може постоянно да се връщаме към философията на XIX и XX век, опитвайки се да разберем XXI век. По всичко изглежда, че философията на XXI век трябва да заговори на нов език, който допуска:

- рязка смяна на значението на понятията, които влизат в необичайна употреба;

- нарушаване на установената логика на мислене и действие;

- подмяна на метафоричните пластове и включване към тях на езотеричните;

- разширяване и умножаване на смисъла на интерпретируемите факти.

Съществуват сериозни индикации да се предположи, че философията все повече ще се превръща в технология на мисленето, достъпна за всеки, готов да теоретизира сетивата си съобразно критериите за философско мислене с възможност за избор между миналото (ровене в неразкритите дебри на историята на философията), бъдещето (рисуване на футуристични картини за света) и настоящето (създаване на практически ориентирани проекти за обществото на знанието).

А това може да направи новият Homo creabilis. Creabilis означава сътворим, който може да се създаде. Creator е съзателят, творецът, който влага смисъл. Creatio означава създаване, но и избиране. Точно в този контекст на избиране се поражда Homo creabilis – самосътворяващият се човек, който знае, може и е. Но неговата битийност е поставена пред непрестанни ситуации на избор, който е най-постоянното му състояние. Това е така поради обстоятелството, че животът не тече еднозначно и едновариантно и самосътворяващият се човек постоянно е изправен пред поредица от въпроси, на които трябва да отговори, за да направи своя конкретен избор.

Кой прави избора – самият субект или изборът му е наложен поради непреодолими обстоятелства?

Какво се избира – вещи, свойства или отношения?

Как се прави изборът – чрез концепции, стратегии, програми, планове, подходи, методи или чрез технологии и инструменти?

Къде се правят най-често избори – на определени места (географски принцип) или в общности (социалнопсихологически принцип)?

Кога се правят изборите – как времето влияе върху избора?

Но най-същественният въпрос с философски подтекст е: защо изобщо се правят избори – какво е тяхното значение и смисъл?

Отговорите на тези фундаментални за избора въпроси ще превиши многократно допустимия обем на тази разработка, поради което тук ще се насочим към нашата изследователската теза: **тенденцията към персонализиране на антиглобалния личен свят чрез индивидуализация и информализация на битието поставя човека в перманентен избор винаги, навсякъде и във всичко**. За доказване на нашата теза ще направим някои

предварителни терминологични уточнения, свързани с използваните по-долу основни и производни трихотомии, които предопределят изборите на съвременния човек.

Под формално ще разбираме нещо подредено, структурирано, ситуирано, пре-подавано, сертифицирано.

Неформалното повтаря формалното по отношение на подреденост, структурираност, ситуираност и пре-подаваемост, но съществената разлика е, че не е сертифицирано.

За разлика от формалното и неформалното информалното е неподредено, неструктурирано, неситуирано, несертифицирано и дори не е пре-подавано, а е разменяно. С други думи, може да се каже, че информалното е тази съществена част от трихотомията формално, неформално и информално, която, противопоставяйки се на останалите две, води до пораждаване на избора, тъй като той се основава на различието.

Разглежданата трихотомия е нагледен пример, че понякога езикът ни подвежда по отношение на терминологията, като предполага, че използването на отрицателната представка „не-“ пред термин с положително съдържание прави новия термин негово отрицание. Това обаче невинаги е така. В случая истинското отрицание, но не по термина, а по съдържанието, което той отразява, идва от третия термин, който започва с представка „ин-“. Представката „ин“ в зависимост от думата, пред която е поставена (за място, за време или за други отношения), варира от „в, но, до, за, на“ до „спрямо, срещу, против“, а не е само частица за отрицаване. Съществуват достатъчно примери за това в българския език: валиден, невалиден, инвалиден (нездрав); дискретен, недискретен, индискретен (който не пази тайна); корпоративен, некорпоративен, инкорпоративен (присъединен); сцениран, несцениран, инсцениран (нещо с цел заблуда, в сцена).

Нашият изследователски интерес към посочената по-горе трихотомия тръгна от въведените в европейската нормативна база „три основни категории целенасочена образователна дейност“: формално образование, неформално образование и информално образование (Меморандум, 2000: 1), за които въведохме термина „Образователна триада“ (Желязкова (Тея), 2010). Акцентът на изследователската ни работа пада върху информалното образование, споделяйки тезата, че „това не е форма на образование, която е във връзка само със задълбочаване на разбирането. Тя е насочена към начина, по който хората действат в света: решенията, които вземат, начинът, по който се отнасят към останалите, нещата, които правят“ (Smith, 1999: 1).

По-късно трихотомията от атрибутивни определения формално, неформално и информално беше приложена към още девет терминологични триади за: познанието, икономиката, практиката, опита, дейността, труда, средата, отношенията и културата (Желязкова – Тея, 2013: 221 – 222). В настоящата разработка трихотомията от атрибутивни определения формално, неформал-

но и информално разглеждаме като универсален модел за структуриране на трихотомии чрез използваните пет критерия – подреденост, структурираност, ситуираност, пре-подаваемост и сертифицируемост.

През призмата на главната тема за избора тези атрибутивни определения добиват още съществени характеристики: след първоначалния избор на формалното се влиза в рамки; неформалното дава възможност да се сменя изборът при определени рамки; докато информалното предоставя възможността за неограничени избори – постоянно, навсякъде, за всичко. Например причината за неуспешните избори на личността всъщност е израз на дефицит в нейното информално образование, т. е. недостатъчност на житейска опитност по отношение на средствата, методите и действията за реализиране на самия избор. Защото формалното е професионалноориентирано образование, неформалното е ориентирано към развитие на личността, докато информалното е образование, ориентирано към успешно живеење (бъдене). Съпоставителната таблица между формалното, неформалното и информалното образование сме представили в друга наша публикация (Желязкова – Тея, 2010: 543 – 545).

Знанията, уменията и компетенциите, придобити чрез информалното образование, което по същество поддържа житейския опит, са преносими, адаптивни, модифициращи се, постоянно надграждащи се с нови елементи или с елементи на вече съществуващи. Те са приложими в широк контекст за разлика от специфичните професионални умения, които се прилагат в специални професионални контексти. Точно преносимите умения дават възможност на личността да прави адекватно своите избори, които зависят от поставените или преследваните цели. Те определят и вида на избора – окончателен, променлив или граничен.

Ще разгледаме формалното, неформалното и информалното при икономиката, труда и средата по посочените по-горе критерии за ситуираност, подреденост, структурираност и сертифицируемост, за да илюстрираме възможностите за избори на новия Homo creabilis.

По критерия ситуираност

Формалната икономика се развива в регламентирани икономически структури (фирми, предприятия), неформалната използва скрити места, а информалната икономика се развива в домашното стопанство.

Формалният труд се полага на строго определени работни места, неформалният често сменя мястото си, а информалният труд се полага в домакинството.

Формалната среда е производствена или непроизводствена, неформалната е свързана с избрани места, докато информалната среда е навсякъде.

По критерия подреденост

Формалната икономика е свързана с производството на стоки и предоставянето на услуги, неформалната предлага сенчесто, „сиво“ производство и услуги, а информалната икономика произвежда стоки и предоставя услуги за

лична употреба.

Формалният труд е регламентиран процес, неформалният граничи с рисков и нерегламентиран трудов процес, информалният труд всъщност е нерегламентираният личен труд.

Формалната среда е подредена по правила, неформалната е относително подредена с възможности за промяна, докато информалната среда е постоянно променяща се.

По критерия структурираност

Формалната икономика е свързана с икономически и търговски отношения на пазарен принцип, неформалната често е наричана „черен пазар“, а информалната икономика е свързана със самозадоволяването със стоки и услуги, размяната чрез бартер или правене и получаване на дарения.

Формалният труд е обвързан с изисквания по трудов договор, неформалният е свързан с подобни изисквания, но без сключен договор, докато информалният труд е напълно доброволен, по лична необходимост.

Формалната среда е структурирана по съдържание, неформалната е относително структурирана, а информалната среда е неструктурирана по съдържание.

По критерия сертифицируемост

Формалната икономика е строго регламентирана чрез закони, които определят какъв ще бъде резултатът в края на процеса, който завършва с някакъв документ. Неформалната икономика се развива в нарушение на законовата регламентация и се избягват каквито и да е документи. Информалната икономика не се нуждае от сертифициране, защото тя се развива в домакинството, в малката родова или съседска общност като социална икономика.

За формалния труд по договор се получава заплата, за неформалния труд често се получава заплащане над определеното във формален договор, докато информалният труд се полага без заплащане и е свързан с личната удовлетвореност.

Формалната среда е регламентирана чрез нормативна уредба и нейното нарушаване води до санкции, формалната среда се определя от вътрешни правила на групата или общността, а информалната среда всъщност е личното пространство, което може да бъде навсякъде по свободен избор.

В резултат на този преглед можем да изведем основните доказателства на нашата изследователска теза: индивидуализацията и информализацията на битието действително поставя човека в перманентен избор винаги, навсякъде и във всичко, но този избор е строго регламентиран във всичко, свързано с формалното, слабо регламентиран при неформалното и напълно свободен при всичко, свързано с информалното. С други думи, новият *Homo creabilis* има поне две нива на избор: да избира между формалното, неформалното и информалното, за да постига своите житейски цели и потребности в социума; или да избира свободно в полето на информалното, ръководен от своите лични желания, мечти и стремежи, за да бъде, да е *Homo creabilis*.

От изложеното дотук могат да се направят следните изводи и да се открият необходимите перспективи за развитие на проблематиката в изследователската работа на философската колегия.

1. Оличностяването на света е пряка последица от постоянната необходимост да се правят избори.

2. Изборът е нашата гледна точка за света сред многото възможни гледни точки за него.

3. Изборът е свободата да решиш на какво да се подчиниш в света, в който всяка случайност е скрита форма на необходимост.

4. Изборът на новия Homo creabilis ще се нуждае от подходящ поливариантен инструментариум за собственото си ставане, който може да му даде една бъдеща информална епистемология. Тя по необходимост ще трябва да се занимае с конституираното от разбиране битие на самосътворяващия се човек.

ЛИТЕРАТУРА

Богданов, Б. (1998). *Промяна в живота и текста*. Реторични есета за трудностите на преобразуването. София.

Желязкова, Т. (Тея). (2010). Информалното образование като значим елемент от образователната триада. *Стратегии на образователната и научната политика*, 2, 164 – 180.

Желязкова – Тея, Т. (2010). Информалното образование – необходим инструмент в обществото на знанието. В: *Общество на знанието и хуманизмът на XXI век*. Осма национална научна конференция с международно участие. София, 540 – 548.

Желязкова – Тея, Т. (2013). Информалното – предизвикателство пред философията на XXI век. В: *Съвременни предизвикателства във философията*. Кн. 1. Секция „Философски науки“, София, СУБ, 217 – 224.

Меморандум за непрекъснатото образование. (2000). Брюксел, Европейска комисия по образованието.

Уотсън, П. (2005). *Модерната мисъл. Интелектуалната история на XX век*. Книга първа – От Фройд до Витгенщайн. София.

Smith, M. K. (1999). A model of the working process. In: *Encyclopaedia. Exploring the theory and practice of informal education, lifelong learning and social action*. www.infed.org.

REFERENCES

Bogdanov, B. (1998). *Promyana v zhivota i teksta*. Retorichni eseta za trudnostite na preobrazuvaneto. Sofiya.

Zhelyazkova, T. (Teya). (2010). Informalното образование като значим елемент от образователната triada. *Strategii na obrazovatelната i nauch-*

nata politika, 2, 164 – 180.

Zhelyazkova – Teya, T. (2010). Informalното образование – необходим инструмент в обществото на знанието. V: *Obshtestvo na znaniето i humanizmat na HHI vek*. Osma natsionalna nauchna konferentsiya s mezh-dunarodno uchastie. Sofiya, 540 – 548.

Zhelyazkova – Teya, T. (2013). Informalното – предизвикателство пред философията на HHI vek. V: *Savremenni predizvikelstva vav filosofiyata*. Kn. 1. Sektsiya „Filosofski nauki“, Sofiya, SUB, 217 – 224.

Memorandum za neprekasnatoto образование. (2000). Bryuksel, Evropeyska komisiya po obrazovaniето.

Uotsan, P. (2005). *Modernata misal. Intelktualnata istoriya na HH vek*. Kniga parva – Ot Froyd do Vitgenshtayn. Sofiya.

Smith, M. K. (1999). A model of the working process. In: *Encyclopaedia. Exploring the theory and practice of informal education, lifelong learning and social action*. www.infed.org.

SELECTION OF NEW HOMO CREABILIS. THE CHOICE BETWEEN FORMAL, NON-FORMAL AND INFORMAL

Abstract. The choice is an internal battle that stretches the mind of a cross and put it to the test to accept or reject, store or amended. The trend towards personalization of anti-global personal world through individualisation and informalisation of being put people in permanent choice always, everywhere and in everything. Unlike formal and non-formal, informal it is untidy, disorganized, non-situated, uncertified and not even re-supplied and is exchanged. Informal is this essential part of trichotomy formal, non-formal and informal, that the confrontation with the other two leads to the generation of choice since it is based on diversity. Is considered formal, non-formal and informal in Economy, Labour and Surroundings by criteria locatedness, ordering, structuring and sertificationess to illustrate the choices of the new Homo creabilis. The new Homo creabilis has at least two levels of choice: the choice between formal, non-formal and informal to achieve their life goals and needs in the society; or free to choose the field of informal, led by their personal desires, dreams and aspirations to be, is Homo creabilis.

✉ **Dr. Tanya Zhelyazkova – Teya**
Section “Philosophy”
Union of Scientists in Bulgaria
Slatina Residential Quarter
Post Office 74, PO Box № 2
1574 Sofia, Bulgaria
E-mail: tanilend@gmail.com